ИНТИМНА ПОЕЗИЯ ЗА ДЕЦА?... ЗАЩО ПЪК НЕ

Петър Стефанов

web

Заявената в заглавието тема може да се стори на мнозина достатъчно неумерена, провокативна и в разрез с устойчивите представи за съдържанието, целите и задачите на детската литература. С основание може да се предположи, че в ситуация, когато децата ни са затрупани с информация, поставяща под опасност самото им нравствено здраве, когато обществото сякаш все повече губи здравия смисъл, подобна постановка не е нищо повече от наливане на масло в огъня. Искам обаче веднага да заявя, че изборът на темата не е резултат на самоцелен стремеж към оригиналност, към евтина сензация или на скрита слабост към абнормата в живота и в литературата. Той е предопределен от външен подтик и има съвсем сериозна и морално отговорна мотивация.

Насловът на настоящата конференция е ясен знак за търсене и експониране на нови теми и проблеми в нашата изящна словесност за деца. При общо взето недотам цветущото състояние на тази сфера днес, такава задача ми се струва едновременно отговорна и интригуваща. В търсене на свой подстъп към темата се колебах между няколко възможности, всяка от които посвоему интересна и значима. Искаше ми се обаче да дам предпочитание на онази измежду тях, която представлява наистина нещо принципно различно и в най-голяма степен би отговорила на очакванията за оригиналност и иновация. В крайна сметка се спрях на един твърде необичаен, бих казал, смел поетически опит, който и ме подтикна към подобен рискован анонс - постулиране на възможността да се говори за интимна поезия за деца. Става дума за книгата на Николай Милчев „Пейзажи с Лолита (лирика за пораснали деца)”, 1997.

Макар и излязла в самия край на миналия век, това е сбирка, която, по всичко личи, не е получила адекватен обществен отзвук и все още търси своята художествена и възрастова идентичност. Книгата се състои от два цикъла лирически стихотворения - пейзажни и „интимни”. За скептиците ще кажа, че последното определение използвам условно, като работно понятие. Но то е единственото, което ми дойде наум при срещата с тези стихове, и, колкото и дръзко или не съвсем точно да изглежда то, ми е трудно да го заменя с друго.

Между двата цикъла, разбира се, се открива определено единство, което е синтезирано в заглавието на стихосбирката. Това единство, както и общият дух на тази книга могат да бъдат разбрани най-добре в контекста на цялостното творчество на поета. В своите поетически книги - „Висока лоза”, „Което ще бъде”, „Лирика”, „Което остава”, „Изневиделица”, „Случайно и определено” и т.н., Н. Милчев се представя на изкушената публика като поет на изящната чувствителност, на една дълбоко проникваща свръхсетивност, която зад простата предметност чува и вижда тайния шепот и облик на нещата: хъркането на листото, капката вятър в шишенце парфюм, безцветността като сянка на фазан. Стихията на поета са неуловимите движения,

асоциации и настроения. Изключителна е способността му да артикулира онова, което остава за човека неизречено, неосъзнато и в което е същността на това да си жив. Езикът при него се проявява като мисъл на сетивата, битието - като вечно възвръщане на същото.

Макар неговите стихове да са белязани от особена вътрешна напрегнатост - едно тихо, но постоянно страдание от непостижимостта на най-важния смисъл, Н. Милчев си остава поет на светлото писане, неговите думи „избелват нещата и правят прозрачни света и душата". Взети като цяло неговите образи разкриват една душа - мека и детска, крехка и ранима, чужда на житейската врява и социалните нагони.

Прави впечатление, че с времето в творчеството на Н. Милчев все по категорично се налага проблемът за детското като характерен модус на поетическото виждане, като важен смисловразличителен белег на неговия лиризъм и светоусещане, на неговото развитие и самооценка. Сякаш с годините поетът осъзнава все по-ясно, че сложното е всъщност просто, давайки по този начин пълна свобода на детето в себе си. „В детството животът ми е спрял и вече нищо друго не умея" - признава той в едно от стихотворенията си.

С мъдростта на годините поетът все по-ясно прозира, че в детето има нещо, което намного превъзхожда възрастния, че върху него се отразяват диханието на вечността, отблясъкът на безсмъртието. Защото чрез неземната светлина на детските очи отвъдното се излива в нашия свят, указвайки особени пътища, водещи от действителното към възможното. Ще напомним, че традицията се е отнасяла към децата като към особени същества, пряко свързани с тайната на вселенската душа - отъждествявала ги е с висшия принцип. И неслучайно своя пик почитането на детето ще достигне в християнския свят, където в образа на младенеца човек се покланя на самото въплътено Слово-Бог.

В този смисъл е закономерна появата и на чисто детската книжка „Бяла залисия" - лирически вариации на зимна тема, в която поетът дава духовни очи на детето, за да види то красотата и очарованието на нещата около себе си. Стиховете в тази книжка са дълбоко нетривиални, свежи и изящни като снежинки, проникнати са от чиста, небесна радост.

При съпоставката на отделните стихотворения в „Пейзажи с Лолита" прави впечатление, че те не са с напълно равен възрастов адресат, отличават се с различна валентност на съдържанието. Съвсем наскоро в личен разговор поетът сподели с мен, че това са стихове за деца и мисля, че едва ли имаме основания да не се съгласим с него (дори по външен облик „Лолита" носи определено белезите на детска стихосбирка). В същото време не можем да не отчетем, че Н. Милчев включва значителна част от тези творби в книгата си „Само скреж", 2008, която макар в някаква степен да повтаря структурно и съдържателно „Пейзажи с Лолита" (носи например характерното подзаглавие „лирика детска и пораснала"), е белязана от знаците на по-сложна интенция. Тя носи самооценъчния потенциал на един вид „избрана лирика", представяща автора откъм най-ярките му достижения.

В „Само скреж" са включени няколко нови стихотворения (любопитно е, че тук са прескочили две творби от „Бяла залисия"), които своеобразно рамкират двата цикъла и отключват нови значения на цялото. Показателна за „порастването" на поета, за този

втори план на неговата интенция е особената трактовка на зимната тема, отразена и в заглавието на стихосбирката. Тук жанрово интригуващо зазвучава самата дума „пораснала”: не е съвсем ясно дали към децата, които вече не могат да бъдат забавлявани с кукли и играчки, или към себе си - пораснал за детското в себе си - са насочени тези стихове. Навярно и едното, и другото.

Натрапва се усещането, че въпреки всичко Н. Милчев сякаш изпитва определено колебание в достатъчната детскост на „Лолита”. И това колебание явно трае повече от десет години. От друга страна, самата литературна критика не го е поощрила много в това отношение. Когато се досяга до тази книга, тя, навярно за да не сбърка, избягва конкретизациите и по този начин усилва неопределеността. В иначе великолепната си статия-рецензия за двете книги на Милчев „Пейзажи с Лолита” и „Очи широколистни” А. Алипиева отделя на „интимните” стихове само няколко реда. Ето защо никак не е чудно, ако поетът изпитва затруднения в опита си да легитимира „интимното” като модел в детската поезия. Струва ми се, че той има нужда и от външна помощ, за да направи това.

Логично е първата стъпка в подобно вглеждане да бъде свързана с очертаването на проблемно-тематичния контекст на тези стихове. Като имаме предвид, че детската ни поезия си остава преимуществено за по-малките - за предучилищна и начална училищна възраст, нейният интерес към темата за първите любовни трепети е като че ли априори потиснат. Доколкото ми идват наум някакви примери, пресъздаващи отношенията между момчето и момичето, то те се заключават най-много в представяне желанието на героя да носи чантата на някоя съученичка или да я дръпне за плитките, изразявайки по този начин някакво свое скрито предпочитание. Тази поетическа сдържаност вероятно е следствие на прословутата ни българска свенливост, присъща според думите на П. П. Славейков и на нашата народна лирична песен.

От любопитство, а и за да се впиша по някакъв начин в балканския контекст на конференцията, се постарах да хвърля поглед към състоянието на нещата в сръбската поезия за деца. Въпреки известно занемаряване на тази област (знаем, че в последните години нашите съседи имаха сериозни обществено-политически проблеми), могат да се посочат достатъчно примери, показващи, че темата за първите любовни трепети стои в полезрението на сръбските поети за деца, дори има характер на тенденция. И в различните антологии (такава е претърпялата седем издания „Антологија српске поезије за децу”, Београд, 2004, както и антологията на Рашо Попов и Поп Д. Джурджев „Све што расте, хтело би да пева”, Ниш, 2006), а също и, да речем, в сборника с характерно заглавие „Врътешка у глави”, Ниш, 2001, има достатъчно примери в това отношение. За сръбските поети стиховете от този тип не са табу, а нормален начин за социализация на подрастващите, за интересно, занимателно и неусетно въвеждане в темата за любовта и отношението между половете. „Умисълът” в тези случаи е очевиден, независимо от начина на художествена разработка на темата.

Този екскурс показва определено, че „Пейзажи с Лолита” не е нещо извънредно, което иска да скандализира вкусовете ни, а идва да заеме една свободна ниша в библиотеката на съвременното дете, което, както знаем, е отишло далеч напред в психосоциалното си развитие. Укоренявайки духовното по особен начин в природното, тази книга предлага една нова култура на чувствата, заговаря на българските деца по един необикновено поетичен начин за неща, засягащи най-съкровените им преживявания.

Пейзажите в стихосбирката са силно имажинистки, анимистично раздвижени и нежни. Срещаме се с невероятни уподобявания, съзвучни с детското приказно-чудесно въображение. Всичко е така ясно, представимо и в същото време обвито от едно нежно и трептящо сфумато, възможно само когато се гледа с премрежен поглед и с бистра душа. Те са сякаш чудесни очила, които поетът предлага на подрастващите, за да видят света в неговата магичност и великолепие. Като пример ще цитирам стихотворението „След дъжда”:

Два дни валя, но се прогалва
небето.
Като мокро коте
то се отръсква
и кристални,
в листата капчиците светят.

Със още мокрите си лапки
се хлъзва по гърба на облак.
За миг изчезва,
драпа, драпа,
но се показва.
И доволно
с мустаци от лъчи сребристи
залисва се
и се търкаля,
додето слънчевата писта
го спусне
в капещия залез.

Ако Иван Цанев учеше децата на слънчогледане, то Милчев учи на гледане през вълшебен калейдоскоп („Приказка”, „Бяло”, „Подводно детство”). Понякога поетичността е по далчевски прозаична, но това е също в синхрон с предметното детско мислене („Вечерта е опечена чушка”). Тези прекрасни стихове развиват лирическите сетива, култивират вкус към голямата поезия, като на моменти смиват границата между детско и недетско („Топло”). С това те доставят силни аргументи за избистряне на отношението ни към умисъла в детската поезия, проблем, който периодически придобива актуалност.

А що се отнася до цикъла „Лолита”, той въздейства с качествата на нещо съвсем ново, бих казал - уникално, в нашата поезия. (В контекста на цялото самото име на известната романова героиня зазвучава достатъчно провокативно и многозначещо.) Тук се срещаме с набоковско внимание към най-човешкото у човека, при пълно изключване обаче на какъвто и да било нездрав интерес към очарованието на нимфетките. Това са изящни психологически етюди, в които неподражаемо се разкриват първите трепети на душата-тяло, когато детето излиза от черупката на своята андрогинност и се сблъсква с великата тайна на разделението на пола. Точно тази гранична зона на „порастването” е възрастово-психологическото алиби на книгата. Такава инфантилна еротика, изящна и разнообразна едновременно, такъв красив начин да се говори за първите интимни вълнения са нещо съвършено непознато в нашата поезия.

Този еротизъм навярно съдържа и някои по-дълбоки основания. Защото общото между двата цикъла може да се види както в общата „детска" гледна точка, така и в общата философска нагласа, за която красотата (еросът) пронизват еднакво и природата, и човека. Защото в своята съединяваща сила божественият Ерос е посредник между тукашния и отвъдния свят. Защото с него е свързан всеки екстаз и всяко творческо преобразяване на живота. Защото само свръхприродната, божествена сила на Ерос е способна да изведе човека от неговата изначална самота.

Тези думи не са преувеличени, защото виждаме, че на пръв поглед сходни, стиховете от „Лолита" показват съществени отлики спрямо начина, по който сръбските поети интрепретират „интимната" тема. В техните стихове истините на първите трепети между момчето и момичето са по детски опосредени и редуцирани. Искреността на тези трепети е неподвластна на онези чувствени атрибути, към които има афинитет едно по-зряло съзнание.

В стихотворението на Драголюб Симонович „Ухажор" Нешко харесва Ана такава, каквато е, и не може да разбере защо тя се срамува от кривите си крака. В стихотворение на същия поет целувките са нещо, за което героят узнава от осмокласниците, като най-важното им качество е в това, че, за разлика от захарните целувки, са безплатни. В „Не ми пука" на Момир Драгичевич разочарованието бързо се преодолява и емоционалното внимание лесно се прехвърля върху друг обект. Така е и в „Подслаждане" на същия автор: сърцето на малкия герой бие лудо, той чака да се помири с Таня и да иде с нея на пасти; но когато разбира, че тя вече е на йогурт и кифла с друго момче, той не страда особено, тъй като междувременно Ана е склонила да яде пасти с него. В „Училищна любов" от Зорица Радойлович чувството-терзание е акцентирано, но не пряко, а чрез обличането му в характерна външна опаковка - последиците в отношението към уроците и семейството.

Стихотворението „Геометрична любов" от Ана Дудаш пък може да се изтълкува двояко. От една страна, героят като че ли се родее с „ухажора", който не смяташе краката за важни. Разликата е само в това, че тук любимото момиче явно се отличава с по-закръглената си фигурка, намерила в съзнанието на героя многообразни геометрични проекции. Доколкото обаче в случая не е достатъчно ясно дали момичето е пълничко, или „блендата" на субекта е по-особена, е възможен и друг прочит. Това, че малкият мъж вижда момичето през геометрични „очила", може да означава както това, че той много обича геометрията, но също и че, подобно на всеки влюбен, той вижда пристрастно, изкривено, ярко субективно.

В по-редки случаи, предимно когато вече порасналият човек се връща в детството, за да спомни първите срещи и трепети, тогава картините могат да бъдат лирично напоени - с ухания, сладостни преживявяния, с радостта на първото узнаване и тъгата на първите разочарования. Така е в „Спомени буди Гордана" на Драголюб Симонович:

Отдавна изплетохме сонетен венец.
Не ни пречеше ятото черни врани,
когато отивахме към Белия кладенец.

Не ни пречеха пчели и оси,
когато смесихме свойте ухания,

и узнахме първи път красивото
и сладко детско дихание.

Ако се върнем към „Лолита”, ще видим, че в редица стихове и нейният герой трепти между все още детското усещане и съпреживяване на света и чувството на истинска влюбеност („Обичам я. О, колко сладко...”, „Любовта е чувство лепилно”, ”В очите й цъфти пъстърва”, „В коремчето ми ходи таралеж”, ”Обличам си леканощницата” и др.). Но този герой е все по-подвластен на онази особена диалектика на чувствата, при която самотата и огорчението могат да бъдат сладки, а бабиното сладко да горчи със сладките мъки на влюбването. Н. Милчев проникновено показва как от богатата детска сетивност почва да кристализира нещо ново, силно, което завладява цялото същество на малкия човек и не му дава покой. С един език, който, без да се вдетинява и изпада в евтина сладникавост, е дълбоко съзвучен на детския, поетът рисува различни образи на влюбването, на онова „чувство бодежно”, свойствено на улученото от стрелата на Купидон сърце:

* * *

В коремчето ми ходи таралеж.
Като те види, тарлето се свива.
По бледността ми ти ще разбереш,
че ми е лошо. Много си красива!

Красива ли? Ах, тоя таралеж!
Сега ме бодна право под лъжичката.
По бледността ми ти ще разбереш,
че те обичам повече от всичко.

* * *

Обличам си леканощницата
и се завивам с възглавница.
Таралежче съм в кошница.
пухкаво, палаво.

Галя си тайно коремчето
и то е топла възглавница.
Аз съм шоколадово кремче,
витрина в сладкарница.

Спя си и се превръщам
в кифличка, в праскова гладка.
Сънувай ме и преглъщай,
изяж ме, много съм сладка.

Детският аз в тези стихове се проектира върху нещата чрез една дълбока сензитивност, чрез отключване на първичните усети, през които отчетливо струи битието. Красота, ласка, нежност, чудо - това са имената на онази особена сугестия, с която тези стихове галят възприятието. Могат да се очертаят различни понятийни редове, върху които се гради този свят - на сладостта (*обичам я като ордьовър; горчи ми бабиното сладко; ухая на сапуни; захарен тамян; икрящ и хубав сок; сладка капка*), на емоционалния шок (*чувство бодежно; чорапчето й ме ужили; маратонката ме смаза; в коремчето ми ходи таралеж; сега ме боцна право под лъжичката*), а между тях - томлението на влюбената детска душа (*топурка сърцето, премалява; седи треперещ, искрящ*, *замаян; нямам сил; бледността ми; бера душа*).

Тръгвайки от по-детското усещане и съпреживяване, постепенно, целенасочено и вълнуващо Милчев въвлича читателя в сложната природа на любовта, в биографията на пробуждащата се плът - тук са и тайната на привличането, и драмата на несподелеността, и сложното равновесие на личностни начала. В резултат поетичното внушение на Милчев е много разнообразно, пулсиращо в широк

смислово-психологически диапазон. Всеки подрастващ (като изключим ранното детство) може да намери по нещо за себе си в тези стихове**.** Имплицитният читател е подвижен - стъпва в началната и прескача даже отвъд прогимназиалната възраст.

С всичко това „Лолита" определено надхвърля рамките, в които сръбските поети претворявят образа на влюбеното дете. Н. Милчев се отказва от всякакви опити за алегорично загатване, за предпазливото и прекалено срамежливо въвличане в темата. Той се отказва от всякакви хитрости, призвани да спазят общоприетите дистанции между възрастния и малкия човек. Директно или почти директно той хвърля своя читател в психологическите дебри на оня емоционален „терор", чийто извори са у другия пол.

В „Лолита" чувството на влюбеност не е декларация, недостатъчно осъзнат жест на внимание, инфантилно първично притегляне, а особена емоционална и соматична напрегнатост, томление, мъка, изгарящо усещане, което обхваща цялото същество на детето. Това са първите прояви на любовта, но любовта не като някакъв вид съзерцание на идеала, а като единство на сетивен трепет, мисъл и чувство. Преживяванията са идентични на тези у възрастните, но са изговорени чрез език, взет от понятийно-ценностния апарат на съзряващия човек. Тук свойствената на Н. Милчев предметност влиза в синхрон с предметното детско виждане, за да постигне един необикновен поетичен наглед и израз.

Еротичната тръпка на тази лирика - навсякъде много фина и изящна, с промяната на имплицитния читател на отделните творби започва все по-ярко да заявява за себе си. Налице е цял пакет от фигури, символи, състояния, усещания, които подчертават еротичния пълнеж на разглежданите стихове. Те насочват към представата за реципрочност на тайните тревоги, за взаимност на копнежите. Тук откриваме по-явно или скрито символичните измерения на мъжко-женското начало в любовта. Няма да ги докосвам и подчертавам, за да не профанирам тези възвисяващо красиви лирически късове. Ето два примера:

* * *

Разрежи ябълката на две.
Тя ще ти заприлича
на застанало на колене
хубаво, голо момиче.

И погледни отзад -
ще видиш полукълбата,
семките, мекия цвят
на таза и на бедрата.

И преглътни. Наум
прави, каквото искаш.
Сладкият сок струи,
от ябълката изстискан.

* * *

С кубинки-кобилки по паветата крачи.
Пружинират край нея бумтящи ездачи.

Под цъфтящите лампи кобилката спира.
Светлината от нейната рокля извира.

Тя захвърля юздата на нощта и изцвилва.
И звездите със фарове решат нейната грива.

А на облака тъмен конят рие и мисли.
И кобилката свойта опашка разлисти.

И се смее жребчето, като месец играе
във ливади, които се връщат от рая.

Книгата на Н. Милчев „Пейзажи с Лолита” е без съмнение една дълбоко новаторска книга, която заслужава не само нашето внимание, но и нашите адмирации. В нея поетът намира свой искрен и убедителен път към онази страна на детската душевност, която ние като че ли сме се отказали да търсим и наблюдаваме, сякаш тя не съществува. Ние сме табуизирали тази страна до определена възраст, приемайки я като привилегия на късното юношество, на гимназиалната възраст. А всички знаем от собствен опит, че тя е една от важните аспекти на душевния живот на съзряващото дете. Артикулирайки по един безподобен начин интимните мисли и чувства на подрастващия човек, Н. Милчев напълно ги освобождава от всякакъв ореол на забраненост или неуместност, оестествява ги, прави ги понятни, близки и красиви. Чрез средствата на поезията Н. Милчев демистифицира табуто, обезсилва предубежденията, с някаква антично-ренесансова откритост и жизнерадост представя на децата магията на любовното томление, въвлича ги в красотата на любовната драма.

* * *

Още преди десетина години, при срещата ни запознаване, Н. Милчев ведно с други свои книги ми подари и „Пейзажи с Лолита” - може би и с надеждата да напиша нещо за нея. Уви, по причина на заетост или на това, че не съм бил готов за адекватен жест, не успях да свърша тази работа. Винаги обаче съм бил наясно, че случаят ме е срещнал със значителен поет, че „Пейзажи с Лолита” заслужава особено внимание.

Малко странно е, че точно сега намирам необходимата мотивация, за да изпълня един стар дълг. Навярно, за да се случи „срещата” са нужни и някакви предпоставки, които са извън нас. Може би е дошъл моментът - и настоящата кръгла маса е част от него - когато нашата детска литература е готова да се вгледа по по-особен начин в себе си, да придаде нов, по-богат смисъл на вече познати художествени явления. Най-важната предпоставка обаче е в осъзнаването на факта, че детската ни поезия, която се домогна до високи постижения през 80-те и 90-те години на миналия век, сякаш достигна своя връх и вече доста време върви по равното било. И ако за широката публика поддържането на доброто ниво е напълно достатъчно, то професионалният наблюдател се пита: „А не би ли могло и другояче?... И как би изглеждало то?”.

„Пейзажи с Лолита” дава достатъчно убедителен отговор на подобен въпрос...

© Петър Стефанов

© Електронно списание LiterNet, 04.07.2009, № 7 (116)